

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 3, June 2021

www.historystudies.net

İSLÂM COĞRAFYASINDA SALGIN HASTALIKLAR: EMEVLER DÖNEMİ

Epidemic Diseases in the Islamic Geography: The Umayyad Period

Doç. Dr. Bayram Arif Köse

Artvin Çoruh Üniversitesi

b.arifkose@artvin.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9900-9835

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 23.01.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 18.03.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1019

Atıf – Citation:

Bayram Arif Köse, ""İslâm Coğrafyasında Salgın Hastalıklar:
Emeviler Dönemi", *History Studies*, 13/3, June 2021, s. 927-938.

**İSLÂM COĞRAFYASINDA SALGIN HASTALIKLAR:
EMEVLER DÖNEMİ**

Epidemic Diseases in the Islamic Geography: The Umayyad Period

Doç. Dr. Bayram Arif Köse

Öz

Salgın hastalıklar insanlık tarihinin en önemli olaylarından biri olarak tarihte yerini almıştır. Bu hastalıkların başında şüphesiz veba salgınları gelmektedir. Eskiçağlardan itibaren yaşanan salgın dönemleri, kroniklerde yerini alarak araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) ashabına ve ümmetine yol gösterirken, salgın dönemlerine yönelik de birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren salgınlara karşı alınan tedbirler Emevîler döneminde benzer şekilde uygulanmıştır. Hızla yayılma imkânı bulan ve toplu ölümlere neden olan veba, daha çok bir başka çeşidi olan tâun ismiyle kayıtlara geçmiştir. Ayıplamak veya kusurlu görmek gibi anlamlara gelen ta'n kökünden türeyen tâun kelimesi kaynaklarda bulaşıcı ve öldürücü hastalığı belirtmek için kullanılmıştır. Emevîlerin ilk dönemlerinden itibaren, sadece halk arasında değil idareciler arasında da yayılan veba veya tâun gibi salgın hastalıklar, yöneticilerin ve halkın yaşam tarzlarını değiştirmiştir. Siyasî yaşamı kökten etkilemese de, dönem dönem sosyal yaşamı temelden değiştirdiği aşîkârdır. Bu makalede başta İslâm kronikleri olmak üzere çeşitli kaynaklar karşılaştırılarak, Emevîler döneminde İslâm coğrafyasında görülen salgın hastalıklar, bu hastalıkların sosyal ve siyasî yaşama etkileri ve salgınlara karşı alınan tedbirler incelenmiştir.

Abstract

Epidemics have been remarked as one of the most important incidents in human history. The most common of these diseases is undoubtedly plague. Epidemic periods from ancient times are of interest to researchers, taking their place in chronicles. While the Prophet Muhammad (PBUH) guided his companions and ummah, he gave some advice regarding the epidemic as well. The precautions taken against the epidemics since the period of Hulefâ-yi Râşidîn were practiced in a similar way during the Emevis period. The plague, which could spread rapidly and caused collective death of people, was recorded with the name of tâun, which has various other types. The word tâun, derived from the root of ta'n, which means to blame or see faulty, is used to refer to an infectious and lethal disease in sources. Since the early periods of the Emevis, epidemic diseases such as the plague or tâun, which spread not only among the ordinary people but also among the rulers, changed the lifestyles of the rulers and the public. Although it did not affect political life significantly, it is obvious that it revolutionized social life from time to time. This article examines the epidemics that occurred in Islamic geography in the Emevis period, their effects on social and political life, and the precautions taken against them, by comparing various sources, especially the Islamic Chronicles.

Anahtar Kelimeler: Emevîler, Veba, Tâun, Salgın

Keywords: Emevis, Plague, Tâun, Epidemic

Giriş

Dünya tarihinde oldukça önemli yere sahip olan salgın hastalıklar ve salgınla mücadele, kroniklerde yer bularak tarih ilminin de konusu olmuştur. Özellikle İslâm tarihi kroniklerinde yaygın adı olan veba olarak bilinen salgınlar, tâun, sıtma veya çiçek hastalığı olarak çeşitli hastalıkların yayılımıyla insanlık tarihini derinden etkilemiştir. Eskiçağlardan itibaren günümüze değin pek çok salgın hastalık geçiren dünyamız, bu hususta belli bir tecrübe edinmiştir. Genel itibariyle insanlığı derinden etkileyen, doğal afetler, kıtlık ve salgınlar gibi gelişmeler birbirini takiben veya aynı vakitlerde meydana gelmiştir. Deprem gibi yıkım sebebi felaketler insanların doğal yaşamını bozmuş ve sonrasında hastalıkları beraberinde getirmiştir. Bundan başka kıtlıklar da genel felaketlerin akabinde daha çok görülmüştür.¹

İslâm müelliflerinin veba veya tâun olarak kaydettiği hastalıklar birbirine benzemekle birlikte, İbn Kayyim el-Cevziyye adlı İslâm âliminin her tâunun veba olduğunu ancak her vebanın tâun olmadığını belirttiği bilinmektedir. Sözlükteki anlamıyla yaralamak veya ayıplamak fiilini ifade eden ta'n sözcüğünden türemiş olan tâun, vebanın bir alt türü olarak İslâm coğrafyasının çeşitli yerlerinde ölümlere sebep olmuştur. İslâm coğrafyasında pek çok kez tarihe konu olan salgın hastalıklar görülmüştür. Hz. Muhammed (s.a.v.) salgınla mücadele hususunda ashabına uyarılarda bulunurken, ondan sonra gelen halifeler de salgın dönemlerinde pek çok tedbir almışlardı. Özellikle Hz. Muhammed'in (s.a.v.), bir yerde veba çıktığını duyanların oraya girmemelerini, hastalığın bulunulan yerde ortaya çıkması halinde ise kaçmak amacıyla oradan çıkılmaması gerektiğini belirtmesi,² daha sonraki halife ve idareciler için yol gösterici olmuştur. Bu uygulama İslâm tarihinde karantina uygulamalarının esasını teşkil etmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) bizzat hayattayken, Medine-i Münevvere'ye biat için gelenler arasında cüzzamlı kimseyle musafaha edilmesine müsaade etmeyerek hastalıkların kişiden kişiye yayılımının önüne geçmek istemiştir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Hz. Ömer'in (r.a.) (13-23/634-644) hilafetinde 18 (639) yılında Arap yarımadasında çıkan kıtlık ancak çevre yerlerden gelen gıdalarla atlatılabildiği. Aynı yıl Suriye'de Amevas köyünde çıkan veba kısa sürede etrafa yayılmıştı. Bu salgında Şam valisi Yezîd bin Ebu Süfyân, Hâris bin Hişâm ve Süheyl bin Amr (r.a.) gibi meşhur zatlarla birlikte yaklaşık 25 bin kişi vefat etmiştir. Hz. Ömer (r.a.) Suriye'ye gitmek için Medine'den hareket edip Serğ adlı köye geldiğinde yanına gelen emîrler hastalığın şiddeti hakkında kendisini bilgilendirdiler. Suriye'ye gidip gitmeme hususunda Ashab-ı Kiram'ın farklı görüşlerinden gitmemeyi tercih etmişti. Hz. Ömer'in (r.a.) bu şekilde karar vermesinde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) veba ile ilgili daha önceki tavsiyeleri etkili olmuştur. Bu yılki vebadan vefat edenler arasında Aşere-i Mübeşşere'den Ebu Ubeyde bin Cerrâh (r.a.) da vardı. Vefat etmeden önce yerine Muâz bin Cebel'i (r.a.) seçtiyse de o da çok geçmeden aynı hastalık nedeniyle vefat etmişti. Muâz bin Cebel'in (r.a.) vefattan önce yerine tayin ettiği Amr bin As (r.a.) tedbirleri daha da sıkılaştırmış ve insanları gruplara ayırarak dağlara yerleştirmişti. Böylece teması azaltıp salgının önüne geçmek istedi. Bu önlem sonuç vermiş ve veba hastalığı sonlanmıştı. Amr bin As (r.a.) daha sonra halkın tekrar şehre yerleşmesine müsaade etti.³

¹ Bazı gökyüzü olayları kadim çağlardan beri kehanet olarak nitelenmiş ve gelecekte bir haber veya uyarı olarak görülmüştür. Özellikle Hristiyan kaynakların gökyüzü ve atmosfer olaylarına dair görüşleri, onların gelecek bir felaketin veya afetin habercisi oldukları yönündedir. Müslüman müellifler ise bu tip olayları farklı bir felaketle ilişkilendirmeyip kronolojik sıra içerisinde normal bir olay olarak görmüştür. Astronomi ve gökyüzü cisimlerinin hareketleri İslam medeniyetinde sistematik bir şekilde sadece ilmi çerçevede ele alınmıştır. Ömer Subaşı, "XI. Yüzyılda Anadolu'da Meydana Gelen Doğal Afetler", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sa. 54, Erzurum 2015, s. 54.

² Gülten Sarıkaya, "Karantina", *DİA*, c. 24, 2001, s. 463.

³ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, c. 3, (neşr. Mektebetü'tevfikîye), s. 58; Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din İbn Ömer İbn Davud İbn Kesîr el-Dimaşkı el-Kureyşî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 7, (çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, s. 129-132; Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân*, c. 7, (neşr. İhsan Abbas),

49 (669) yılında İstanbul kuşatmasını gerçekleştiren askerler arasında açlık, sıtma ve çiçek hastalığı, 50 (670) yılında Kûfe’de, 79 (698) yılında Şam’da, 87 (706) yılında Irak’ta, 108 (726-727) yılında ise tekrar Şam’da veba salgını görüldü. Bunlardan başka Emevîler döneminde farklı zaman ve mekânlarda da veba salgınları görülmüştür. Ancak vebanın genelde etkilediği yerlerin başında Şam gelmekteydi. Emevîler dönemi salgınlarında, üçüncü Emevî halifesi Muâviye bin Yezîd, dördüncü Emevî halifesi Mervân bin Hakem, beşinci Emevî halifesi Abdülmelik bin Mervân, yedinci Emevî halifesi Süleyman bin Abdülmelik ve dokuzuncu Emevî halifesi Yezîd bin Abdülmelik’in vefat ettiği araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir. Bunların ölüm sebebi sadece veba olmamakla birlikte çeşitli salgın hastalıklardır.⁴ Muâviye bin Yezîd’in zehirlenerek veya yastıkla boğularak öldürüldüğü rivayetleri de mevcuttur.⁵ Hatta kaynaklarda bu halifelerin vebadan öldüğüne dair açık ifadeler yoktur. Sadece salgın dönemlerinde vefat etmiş olmaları ve insanlarla en fazla muhatap olan kişiler olması onların vebadan vefat ettiğini akla getirmektedir.

Emevîler Dönemi Salgın Hastalıklar, Hastalıklarla Mücadele ve Salgınlarmın Siyaset ve Topluma Etkisi

İslâm tarihi kroniklerinde Emevîler dönemine ait karşımıza çıkan ilk salgın hastalık, 49 (669) yılında İstanbul gazasında yer alan ve asker arasında çıkan sıtmayla birlikte çiçek hastalığıdır. Halife Hz. Muâviye bin Ebû Süfyân (r.a.) (41-60/661-680) Doğu Roma’yla savaşması için bir ordu hazırlamış, ordunun sevk ve idaresini Süfyân bin Avf’a vermişti. Oğlu Yezid de mevcut askerlikle birlikte bu gazaya katılmakla görevliydi. Ancak o biraz ağır davranmış ve bazı mazeretler ileri sürerek gazaya katılmamıştı. Süfyân bin Avf’ın emrindeki askerler açlık çekmenin yanında hastalıkla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu durum üzerine Yezid; “*Ferkadûne’de birliklerin karşılaştığı, sıtma ve çiçek hastalığı umurumda değil, Deyr Murrân’da Ümmü Külsüm’ün yanında minderinde uzanıp yattığımda.*” şeklinde bir beyit okumuştur. Beyitte adı geçen Ümmü Külsüm, Yezid’in hanımıydı. Halife Hz. Muâviye bin Ebû Süfyân (r.a.) oğlunun bu şiirine bir hayli sinirlenerek onu gazaya çıkan askerlerin yanına göndermişti. Amacı askerlerin karşılaştığı tüm zorlukları onun da yaşamasını sağlamaktı. Neticede Halife, içerisinde İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Zübeyr ve Ebû Eyyüb el-Ensârî’nin de yer aldığı bir birlik hazırlamış ve oğlunu bu birlikle birlikte İstanbul’a gazaya göndermiştir. Ebû Eyyüb el-Ensârî bu çarpışmalarda İstanbul yakınında vefat etmiş ve surlara yakın bir yerde defnedilmiştir.⁶ Sıtma ve çiçek hastalığı veba kadar etkili ve yayılımı kolay olan bir hastalık olmasa da kayıtlarda bazı halifelerin bu hastalıklar nedeniyle vefat ettiği belirtilmiştir. Çiçek ve sıtma hastalığının toplumu büyük oranda etkilediği yönündeki kayıtlar vebaya göre daha azdır. Bu hastalıklar daha çok halifelerin veya devlet büyüklerinin ölümüne neden olmaları dolayısıyla müelliflerin dikkatini çekmiştir.

Beyrut 1968-1972, s. 214; Abdurrahmân İbn Haldûn, *Târîhi İbn Haldûn (Dîvânü’l-mübtede ve’l-haber fî târihi el-Arab ve’l-Berber ve men-âsarahüm min-zevî’s-Sâni’lekber*, c. 2, (neşr. Halil Şehade, Süheyl Zekkar), Beyrut 2000, s. 553-554; Nükhet Varlık, “Tâun”, *DİA*, c. 40, 2011, s. 175; Selman Soydemir, “İslâm Tarihi Boyunca Karantina”, *Yedikuta*, Sa. 141, Mayıs 2020, s. 20-22; İslâm müelliflerinin veba ve salgın hastalıklara yönelik derledikleri tarihi bilgiler ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hadisi şerifleri günümüze kadar ulaşmıştır. Daha çok hadis âlimi olmasıyla ünlenen İbn Hacer el-Askalânî’nin, salgın tarihine dair *Bezlü’l-mâ’ün fî fazli’t-tâ’ün* adıyla derlediği eser konuyla ilgili hadislerin yanında tarihi kayıtlar da içermektedir. Kızları Fâtıma ve Gâliye’yi vebadan kaybeden müellif bu eseri yazmaya başlamış ve büyük kızı Zeyn Hatun’un da vebadan öldüğü 833 (1430) yılında tamamlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “Ali İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, c. 19, 1999, s. 514-531.

⁴ Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Cezerî eş-Şeybânî Ebu’l-Fida İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târîh, (İslâm Tarihi)*, c. 3, (trc. heyeti: Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 305, 308, c. 4, s. 136, 206, 368; Soydemir, “agm”, s. 22.

⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, (trc. Cemalettin Saylık), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 316/dp. 32.

⁶ İbnü’l-Esîr, *age*, c. 3, s. 305-306; Kaynaklarda Yezîd bin Muâviye’den bahsedilirken yüzünde belirgin bir şekilde çiçek hastalığı izi olduğu belirtilmektedir. Mes’ûdî, *et-Tenbih ve’l-İşrâf*, (çev. Mithat Eser), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020, s. 297.

Diğer bir salgın hastalık 50 (670) yılında Kûfe’de meydana gelen ve Hz. Muğîre bin Şu‘be’nin (r.a.) de vefatına neden olan vebadır. Kûfe’de meydana gelen vebada halk şehri terk etmişti. Her ne kadar Hz. Muğîre bin Şu‘be (r.a.) de hastalık sebebiyle şehri terk etmiş ve hastalık tamamen kaybolduktan sonra şehre gelmişse de bu hastalığa yakalanmaktan kurtulamamıştı. Bazı rivayetler onun 51 (671-672) yılında bazıları ise 49 (669-670) yılında vefat ettiği yönündedir. Onun vefat etmesinden sonra Hz. Muâviye bin Ebû Süfyân (r.a.) onun yerine Ziyâd bin Ebîh’i vali tayin etmişti. Ziyâd bin Ebîh, Kûfe ve Basra’yı bir arada idare eden ilk validir. Altı ay Kûfe’de altı ay Basra’da kalarak işleri takip ederdi. Ancak kısa süre sonra 53 (673) yılında o da vebaya yakalanarak vefat etti. Taberî bu salgını 49 (669-670) yılı olayları arasında kaydetmiştir.⁷

64 (683) yılında Yezîd bin Muâviye’nin oğlu Muâviye’ye biat edildikten üç ay sonra Yezîd bin Muâviye vefat etmiş, cenaze namazı Velîd bin Utbe bin Ebî Süfyân tarafından kıldırılmıştı. Fakat aynı gün Velîd bin Utbe bin Ebî Süfyân tâuna yakalanıp vefat etmişti. İbnü’l-Esîr 65 (684-685) yılı olaylarını anlatırken, Basra’da Ubeydullah bin Ma’mer’in valiliği esnasında çıkan cârîf tâununda pek çok kişinin öldüğünü belirtmekle birlikte herhangi bir sayı vermemektedir. Basra’daki bu salgına, sel gibi silip süpüren anlamında cârîf tâunu adı verilmişti. İbn Mes’ûd’un annesi de bu salgın nedeniyle vefat etmiş ancak onu taşıyacak kimse bulunmadığından ücretli dört gayrimüslim tutularak naaşı kabre taşınmıştı. İbnü’l-Esîr, bu sebeple emirin annesinin vefat ettiğini fakat tâun nedeniyle cenazeyi taşıyacak kimsenin olmayışına vurgu yapmaktadır. İnsanların meşhur kişilerin bile cenazesine katılmadığı düşünülünce cârîf tâununun bir hayli etkili bir salgın olduğu anlaşılmaktadır. Basra’daki veba diğer vebalardan daha şiddetliydi ve üç gün boyunca şehirde günlük ölüm 70 bin civarındaydı. Salgının birinci gününde 70 bin, ikinci gününde 71 bin, üçüncü gününde ise 73 bin kişinin öldüğüne dair kayıtlar, salgının şiddetini net bir şekilde ortaya koyar. Hatta dördüncü günde Basra halkı o kadar azalmıştı ki gerçekten de veba salgını cârîf adına uygun olarak Basra’yı silip süpürmüştü. Ayrıca ölümlerin her geçen gün artması salgının çıktığı günden itibaren hızla yayılıp büyük kayıplara neden olduğunu göstermektedir. Bu salgında Enes bin Mâlik’in (r.a.) çocuk ve torunlarından yaklaşık 80 kişi vefat etmişti. Müellifler Basra’da neredeyse insan kalmayacağını belirtmektedir. Salgının şiddetine dair kaynaklar ittifak etmekle birlikte İbnü’l-Cevzî salgın tarihini 64 (683-684) olarak kaydeder ve bu salgının 69 (688-699) yılında meydana geldiğine dair zayıf bir rivayetin olduğundan bahseder.⁸ İlk kronik İslam tarihi olarak kabul edilen *et-Târîh* adlı eserin müellifi Hâlife bin Hayyât, Enes bin Mâlik’in (r.a.) neslinden pek çok kişinin de vefat ettiği bu umumi tâunun tarihini 69 (688-699) olarak vermektedir.⁹

⁷ Ebî Ca‘fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarih-i Taberî (Târîhu’r-Rusûl ve’l-Mülûk)*, c. 5, (neşr. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim), Kahire 1960-1970, s. 232; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya’kûb Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem ve Te’aâkibü’l-himem*, c. 2, (neşr. Muhammed Ali Beydun), Beyrut 2003, s. 11; Ebü’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi’l-mülûk ve’l-ümem*, c. 5, (neşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ), (indeks. İbrâhim Şemseddin, Beyrut 1993), Beyrut 1992-1995, s. 224; İbnü’l-Esîr, *age*, c. 3, s. 308; İbn Kesîr, c. 8, s. 62; İbn Haldûn, c. 2, s. 12, 17; Cemâlüddîn Ebü’l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî, *en-Nücümü’z-zâhire fî Mülûki Mısr ve’l-Kâhire*, c. 1, (tahk. Mustafa Saka), Kahire 1961, s. 182-183; Ahmed b. Yusuf b. Ali İbnü’l-Ezrak el-Fârikî, *Târîh-i Meyyâfârikîn*, (ed. Karim Farouk el-Kholy, Res. Asst. Yusuf Baluken), Nûbihar Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 223; Ebû Hanîfe ed-Dineverî, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, (çev. Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabend Aytemür), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 291; Halife bin Hayyât, *et-Târîh*, (çev. Ömer Sabuncu, Mahmut Sabuncu), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019, s. 180; İrfan Aycan, “Ziyâd b. Ebîh”, *DİA*, c. 44, 2013, s. 480-482; İbn Hallikân’ın bir kaydında Kûfe’deki veba nedeniyle Hz. Ali’nin (r.a.) arkadaşı Benî Zer bin Habeşî el-Ömerî’nin vefat ettiği yazılıdır. Ancak Kûfe’deki vebanın tarihi verilmemiştir. İbn Hallikân, *age*, c. 2, s. 203.

⁸ İbnü’l-Cevzî, *age*, c. 6, s. 25-26; İbnü’l-Esîr, *age*, c. 3, s. 481, 551; İbn Kesîr, *age*, c. 8, s. 422; el-Hâfiz Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Bezlü’l-mâ’ün fî fazli’t-tâ’ün*, (thk. Ahmed İsam el-Kâtib), Riyad, s. 362-363; Zehebî, *age*, c. 5, s. 58; İbn Kesîr, *age*, c. 8, s. 421-422; İbn Haldûn, *age*, c. 4, s. 234, c. 6, s. 85, c. 7, s. 525; Soydemir, “agm”, s. 22.

⁹ Hâlife b. Hayyât, *age*, s. 227.

İbn Kesîr 65 (684-685) yılında, Abdülmelik bin Mervân'ın halifeliği dönemindeki olayları anlatırken bu salgına geniş yer vermiştir. Müellif, Hafız Ebu Nuaym el-İsbahani'nin salgına şahit olan Ebu Nüfeyd künyeli bir kişiden naklettiklerini kaydederek salgınla alakalı daha detaylı bilgi vermiştir. Olayı nakleden Ebu Nüfeyd; kabileleri dolaşarak ölüleri defnettiklerini, ölü sayısı çoğalınca artık takatsiz kaldıklarını ve defin işlerini yetiştiremediklerini belirtmektedir. Ev ev dolaşıyorlar, ev halkını ölü bulunca onları defnetmekten vazgeçip kapıları üzerlerine kapatıp evi terk ediyorlardı. Evlerde hayatta kalan kimseyi bulamayınca ölüleri o şekilde bırakıp evden çıkıyorlardı. Veba salgını bitince mahalleleri tekrar dolaşan Ebu Nüfeyd, salgında kapattıkları kapıları tekrar açıyor ve evleri kontrol ediyorlardı. Anlattıklarına göre girdikleri bir evde, daha yeni krem sürülmüş bir çocuk evin ortasında yatıyordu. Çocuk sanki annesinin kucağından yeni alınmış gibiydi. Çocuğu hayretle izledikleri sırada duvardaki bir yarıktan içeri bir köpek girmişti. Çocuğa doğru yaklaştıktan sonra çocuk da ona yaklaştı ve ondan süt emmeye başlamıştı. Ebu Nüfeyd o çocuğun büyüdüğünü ve sakallarının uzadığı dönemlerine dahi şahit olduğunu belirtmiştir.¹⁰

İbn Kesîr, Vâkidi'den naklen 66 (685-686) yılında Mısır'da da bir veba salgının varlığından ve bu salgında çok sayıda Mısırlının vefat ettiğinden bahsetmektedir. 66 (685-686) yılında Mısır'da görülen vebada halkın çoğu ölmüştü. İbn Tağrîberdî, bu salgını İslâm tarihindeki beşinci meşhur veba olarak nitelemiştir. Ancak ölenler ve sayıları hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Ayrıca İbn Kesîr 69 (688-689) yılında vefat eden meşhur şahsiyetlerden bahsederken Kûfe kadısı Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin veba nedeniyle vefat ettiğine dair rivayetlere yer vermiştir. İbn Hallikân bu şahsın Ömer bin Abdülaziz (99-101/717-720) zamanında vefat ettiğini kaydetmiştir. İbn Hallikân, meşhur şahsiyetlerin biyografisine dair oluşturduğu eserinde 69 (688-689) yılı tâununda ölen kişiler arasında, Ebü'l-Esved ed-Düeli'yi de zikreder. Nahiv ilminin ilk esaslarını temellendiren ve Kur'ân-ı Kerîm'e hareke sistemini getiren bu âlim şahıs Basra'da vefat etmiştir. Bu kayıtlar cârif tâununun 69 (688-689) yılında başladığını gösterse de İbn Kesîr, Ömer bin Abdülaziz'in hilafet dönemiyle tâunun çıkış tarihi arasındaki uyumsuzluk nedeniyle bu rivayetleri tam olarak teyit edememiş ve garip olarak nitelemiştir. İbn Kesîr'in farklı müelliflerden aktardığı rivayetler nedeniyle salgın tarihleriyle ilgili çelişkiler mevcuttur. Mesela müellif 80 (699-700) yılı olaylarını aktarırken bu sene Basra'da veba salgını baş gösterdiğine dair İbn Cerir'in Vâkidi'den naklettiği rivayete yer verir. Hemen açıklamada ise meşhur kavlin yani ittifak olunan rivayetin bu salgının 69 (688-689) yılında gerçekleştiği yönünde olduğunu belirtir.¹¹ İbn Hallikân'ın kayıtlarından ise sözü geçen salgının sadece Kûfe'yle sınırlı kalmayıp Basra'ya da sıçradığı anlaşılmaktadır. Bu çelişkili tarihler göstermektedir ki 69 (688-689) yılında Basra'da gerçekleşen veba o kadar büyüktü ki sonrasında çıkan salgınlar daha küçük oldukları için akıllarda sadece Basra'daki salgının etkileri kalmıştır. Anlaşılan o ki bu sebeple Basra'da çıkan büyük salgından 11 yıl sonra baş gösteren daha küçük bir salgın 69 (688-689) yılı salgınıyla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte İbnü'l-Ezrak'taki kayıta 69 (688-699) yılında meydana gelen vebaya *tâun el-fetayat (kızlar tâunu)* denildiği belirtilir. Ayrıca bu salgına aynı manaya gelen *tâun el-azârî (genç kızlar tâunu)* de denilmiştir. Şevval ayından zilkâde ayına kadar devam eden

¹⁰ İbn Kesîr, *age*, c. 8, s. 421-422.

¹¹ Taberî, *age*, c. 5, s. 612-613; İbnü'l-Cevzî, *age*, c. 6, s. 211; İbn Kesîr, *age*, c. 8, s. 421-422, 448, 496-497; İbn Hallikân, *age*, c. 2, s. 535-539; Tefik Rüştü Topuzoğlu, "Ebü'l-Esved ed-Düeli", *DİA*, c. 10, 1994, s. 311-313; Zehebî, *age*, c. 5, s. 48; 70 (689-690) yılında Mısır'da bir veba salgını daha baş göstermişti. Bu dönemde Mısır valisi, Ömer bin Abdülaziz'in babası Abdülaziz bin Mervân'dı. Vebanın baş göstermesiyle Fustat'ı terk edip Nil Nehri kıyısındaki Hulvân'a yerleşmişti. Bu sebeple burası evler, köşkler ve camilerin yapılmasıyla mamur hale gelmişti. İbn Kesîr, *age*, c. 8, s. 498-499; İbn Tağrîberdî, *age*, c. 1, s. 224, 231-236; Onun 85 (705) yılında burada başka bir vebaya yakalanıp vefat ettiği ileri sürülmüştür. Mustafa Güneş, *Emeviler ve Abbasiler Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2018, s. 44; Ancak çok sevdiği oğlu Asbağ'ın vefatı nedeniyle hastalanarak ondan on altı gün sonra vefat ettiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. İbn Kesîr, *age*, c. 8, s. 100; İsmail Yiğit, "Abdülaziz b. Mervân", *DİA*, c. 1, 1988, s. 192.

salgında yaklaşık 25 bin kişi ölmüştü.¹² Fakat bilinmektedir ki İbnü'l-Ezrak'ın bahsettiği *tâun el-fetayat* (kızlar tâunu) 86 (704-705) yılında meydana gelmiştir.¹³

79 (698-699) yılında Şam'da görülen büyük veba salgını neredeyse Şam halkını kökten yok edecekti. Bu sebeple Şam halkından bu yıl gazaya çıkan olmadı. Hatta bu yıl problemler devam ederken, Antakya halkı Doğu Roma'nın baskınlarına maruz kaldılar. İbn Zübeyr tarafından Basra valiliğine tayin edilmiş olan Ömer bin Ubeydullah bin Muammer, Şam'daki veba nedeniyle 80 (699-700) yılında vefat eden meşhur şahsiyetlerdendir. Kâbil ve pek çok yerin fethi onun sayesinde gerçekleşmişti. Onun cenaze namazını Halife Abdülmelik bin Mervan (65-86/685-705) kıldırmıştı. Aynı yılı takiben 80 (699-700) yılında ise veba Basra halkına da sıçradı. İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle bu salgın her şeyi yiyip yok ediyordu. Dönemin ileri gelenlerinden Mutarrif bin Abdullah bin eş-Şihhir de Basra'da meydana gelen salgın nedeniyle 87 (705-706) yılında vefat edenlerdendir.¹⁴

İbn Kesîr, 86 (704-705) yılında Şam, Basra ve Vasıt şehirlerinde farklı bir veba türünün görüldüğünü ve bu salgının önce kadınlara bulaşması nedeniyle *tâun el-fetayat* (kızlar tâunu) adı aldığını kaydetmektedir. Ayrıca eşraftan insanların ölümü nedeniyle *tâun-u eşraf* (eşraf tâunu) adı da almıştır.¹⁵ Salgının genç kızlar tâunu adıyla anılması ilk olarak bir kadında görülmesinden ziyade daha çok küçük kız çocuklarına bulaştığını göstermektedir.

Salgın hastalıkların en çok görüldüğü dönemlerden biri olan bu dönemde 91 (709-710) yılında Kuteybe bin Müslim'in mücadele ettiği Bâzegis hükümdarı Neyzek Tarhûn'un çiçek hastalığına yakalandığı tarihi kayıtlarda yer almıştır. Kuteybe bin Müslim'e bazen itaat gösteren bazen de isyan eden Neyzek Tarhûn asi tavırları nedeniyle Kuteybe bin Müslim'le anlaşmazlığa düşmüştü. Kuteybe bin Müslim de onu cezalandırmak için harekete geçtiği sıralarda Neyzek Tarhûn ve beraberindekiler çiçek hastalığına yakalandı. Anlaşıldığına göre bu salgın Neyzek Tarhûn ve beraberindeki küçük grupla sınırlı kalmıştı.¹⁶ Salgın hastalıkların farklı coğrafyalarda farklı zamanlarda görülmesi aslında hastalıkların tam anlamıyla yok olmadığını göstermektedir. Bir yerde toplum vebayı atlatsa bile yakın beldelerde hastalığın devam ediyor olduğunu gösteren pek çok kayıt bulunmaktadır. Kroniklerde yer alan birbirine yakın zamanlarda farklı yerlerde görülen salgınlara dair kayıtlar, salgınların birbirinin devamı olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

98 (716-717) yılında ülke genelinde görülen vebada Halife Süleyman bin Abdülmelik'in (96-99/715-717) oğlu ve veliahtı Eyyüb, ailesiyle birlikte ölmüştü.¹⁷ İbn Hallikân, Emevî Halifesi II. Yezîd'e (101-105/720-724) isyan etmiş meşhur komutan Yezîd bin Mühelleb'in vebaya yakalanıp vefat ettiğine dair bir rivayete yer vermektedir. Dolayısıyla Yezîd bin Mühelleb'in vefat ettiği tarih olan 102 (720) yılında da hastalık hala can almaya devam ediyordu.¹⁸ İbnü'l-Cevzî

¹² İbnü'l-Ezrak, *age*, s. 278-279.

¹³ İbn Kesîr, *age*, c. 9, s. 105.

¹⁴ Taberî, *age*, c. 6, s. 322; İbnü'l-Esîr, *age*, c. 4, s. 136, 137; İbn Kesîr, *age*, c. 9, s. 48.

¹⁵ İbn Kesîr, *age*, c. 9, s. 105; İbn Hacer el-Askalâni, *age*, 363; Güneş, *agt*, 45; el-İmam el-Hâfiz Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Târîhu'l-hulefâ*, (tahk. Hamdi ed-Dimirdaş), Suudi Arabistan 2004, s. 163.

¹⁶ Kuteybe bin Müslim'in mücadele sahasında Bâzegis'te hükümdarlık yapan ve Tarhûn adı nedeniyle Türk olduğu anlaşılan Neyzek Tarhûn, Kuteybe bin Müslim'le 87 (706) yılında barış yapmıştı. Özellikle bir sonraki yıl olan 88 (707) yılında Kuteybe bin Müslim'in Nümeşkeş ve Râmisene gazalarında, Soğd ve Ferganalı Türklerin 200 bin kişilik ordusuna karşı başarı kazanmasında Neyzek Tarhûn büyük yararlılıklar göstermişti. Ancak daha sonra aralarında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *age*, c. 4, 203, 204, 218, 224, vd.

¹⁷ *Kitâbu'l-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, c. 3, (neşr. Ömer es-Saidî), Dımaşk 1972, s. 34; İbnü'l-Esîr, *age*, c. 4, s. 288; Güneş, *agt*, s. 47; Süleyman bin Abdülmelik vebadan kaçınca ona; "Ölmekten veya öldürmekten kaçmanız size bir fayda veremez. Kaçıp kurtulsanız dahi bundan çok bir yarar görmezsiniz." mealindeki Ahzap Süresi'nin 16. ayet-i kerimesiyle cevap verilmişti. İbn Hallikân, *age*, c. 2, s. 426.

¹⁸ İbn Hallikân, *age*, c. 6, s. 286; Fatma Odabaşı, "Yezîd bin Mühelleb", *DİA*, c. 43, 2013, s. 522-523.

bunlardan başka 100 (718-719) yılındaki bir vebanın Udey bin Arta vebasası olarak anıldığını belirtmiştir.¹⁹

Kaynaklar en çok vebanın görüldüğü yer olarak Şam'ı kaydeder. Bunun sebebi Şam'ın başkent olması ve dolayısıyla daha çok gündem olmasıyla alakalıdır. Ancak salgın hastalığın faal merkezlerde daha çok yayılma imkânı bulması ve başkent de bu bakımdan faal bir merkez olarak hastalıkların kolay yayıldığı bir yer olması Şam'da salgınların daha etkili olmasına neden olmuştur. Bu salgınlardan bir tanesi de 108 (726-727) yılında yine Şam'da görülen vebadır. Ancak bunun şiddeti hakkında bilgi aktarılmamış olması kısa süreli ve etkisiz olma ihtimalini akla getirir. Dikkat çeken ise bu salgının insanların ölümüne sebep olmasından başka pek çok binek hayvanı ve büyük baş hayvanın da ölümüne neden olmasıydı. Bu durum insanları oldukça korkutmuştu. Salgın sonrasında ise işlek merkezlerden uzaktaki kırsal kesim ve hudut boylarındaki askerler bir hayli kıtlık ve açlık çekmişlerdi.²⁰ Hastalıkların sadece insandan insana değil hayvanlar vasıtasıyla da bulaştığını gösteren bu bilgilerden anlaşıldığına göre, büyük baş hayvancılığın salgından etkilenmesi kıtlık ve açlığı beraberinde getirerek farklı bir felakete neden olmuştur.

114 (732-733) yılında etkisi kısa sürdüğü anlaşılan benzer bir veba salgını ise Vâsıt'ta meydana gelmişti. Ardından 115 (733-734) yılında Şam'da bir veba daha kaydedilmiştir. Fakat bu kez vebanın devam ettiği sıralarda Horasan'da büyük bir kıtlık baş gösterdi. Yiyecekler Horasan emiri Cüneyd tarafından Küver'den Merv'e taşınarak kıtlıkla mücadele edilmeye çalışıldı. Bu süreçte halk ekmeğın pahalılığından şikâyet edince Cüneyd, bir ekmeğın bir dirheme alındığını belirtip açlık nedeniyle yapılan şikâyetlerin yersiz olduğunu belirtti. Hatta daha önce Hindistan'da yer aldığı için buradan da misal vererek, Hindistan'da bir buğday tanesinin bile birkaç dirheme satın alınabildiğini ileri sürerek Horasan'daki kıtlıktan etkilenmediklerini izaha çalışmıştır. Kendisinin aynı yıl veya 116 (734-735) yılında vefat ettiği kaydedilmiştir. Kaynaklarda 116 (734-735) yılında Irak ve Şam'ı etkisine alan vebanın Vâsıt'takinden daha etkili olmadığı belirtilir. Şam ve Irak'ta bir önceki yıl var olan veba etkisini yitirirken bu kez Vâsıt şehri salgınla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla Emevî sınırlarında veba salgını bir yerde biterken diğer yerde hız kazanabiliyordu. Birkaç yıl önceki salgın yer değiştirerek ilerliyordu. Kaynakların bir kısmı bu yıl Şam, Irak ve Vâsıt'ta vebanın görüldüğünü ve salgının Vâsıt'ta çok daha şiddetli olduğunu belirtmektedir.²¹

Yaklaşık 10 yıl herhangi bir salgının kaydedilmediği dönemden sonra veba bu kez 126 (743-744) yılında yine başkent Şam'da kendini gösterdi. Halk vebadan korunmak için çöllere (badiyelere) dağılmışlardı. Hatta Yemenlilerin kendisine itaat etmek istediği Velid bin Abdülmelik'in oğlu Yezid bile çöle çekilmişti. Kendisine biat hususunda kardeşiyle yaptığı görüşmeleri çölde gerçekleştirmişti. Kardeşi Abbas da salgın nedeniyle çöle çekilmişti. Aralarında pek fazla bir mesafe yoktu. Salgınla mücadele eden Emevîlerde sadece halk değil, yöneticilerin de genel tedbirler çerçevesinde çöllerde birbirlerinden ayrı yaşadıkları görülmektedir. Bu sırada Yezid işlerini halletmiş olmakla birlikte çölde kalmaya devam ediyordu. Şam'dan yaklaşık dört gecelik mesafedeki bu çölden ekibiyle Şam'a gitmeye karar verdi. Tanınmamak için ihtiyaten sürekli kıtlık değiştirerek ilerliyordu. Şam'a bir konak mesafedeki Cerüd adlı mevkiye gelince biraz konaklayıp tekrar Şam'a doğru harekete geçmişti. Şam'a varınca buradaki halk çoğunlukla kendisine biat etti. Fakat buna rağmen Yezid vebadan korkusu nedeniyle Şam'ı terk edip Katanâ adlı yerde konaklamayı uygun gördü. Anlaşılan o ki Şam'daki durum çöle çekilenlerinkinden daha da vahimdi. Öyle ki çölde birbirinden uzak yaşayan halk salgının burada yayılımını azaltmıştı. Ancak Şam'daki sosyal hayatın hareketliliği hastalığı tehlikeli bir boyuta ulaştırmakla birlikte yönetici kadronun dahi Şam'ı terk etmesine neden

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *age*, c. 7, s. 57.

²⁰ İbn Kesîr ve Taberî bu salgını 107 (725-726) yılı olayları içerisinde kaydetmektedir. Taberî, *age*, c. 8, s. 40; İbnü'l-Esîr, *age*, c. 4, s. 368; Güneş, *agt*, s. 46; İbn Kesîr, *age*, c. 9, s. 396.

²¹ İbnü'l-Cevzî, *age*, c. 7, s. 159; İbnü'l-Esîr, *age*, c. 4, s. 397, 398, 399; İbn Kesîr, *age*, c. 9, s. 512.

olmuştu. Yezîd, Şam'dan ayrılırken yerine oğlunu vekil bırakmıştı. Bulunduğu yerden dışarıya bile çıkmakta tereddütlü davranıyor ve bazı tedbirler alarak çıkıyordu.²²

126 (743-744) yılında meydana gelen veba salgını sadece Şam ve çevresinde değil Afrika'da da görülmüştü. Kaynaklar, Afrika'daki veba ve tâunun²³ belirli bir zaman diliminde bittiğini belirtir. Buradaki vebanın son bulması bölgeden bölgeye değişiklik göstermiştir.²⁴

Kaynaklar ekseriyetle vebaların çıkış tarihini vermekle yetinmektedir. Bitişlerine dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımız kaynaklarda vefat sayıları ve alınan tedbirlere dair çok küçük detaylar dışında bilgiye tesadüf edilmemektedir. 130 (747-748) yılında Basra'da çıkan veba²⁵ için de kaynaklar ölü sayısından bahsetmemiştir. Hemen akabinde 132 (749-750) yılında Harran'da görülen veba nedeniyle Abbâs bin Velîd, İbrahim bin Muhammed ve Abdullah bin Ömer'in vefatı kayıtlara girmiştir. Ancak bunlar dışında vebadan ölenlerin en azından sayısına dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır.²⁶ 130 (747-748) yılında Basra'da vebadan ilk önce Selem bin Kuteybe adlı kişi öldüğü için bu veba şahsın ismiyle anılmıştır. Kaynakların *tâun-u Selem bin Kuteybe* olarak kaydettiği salgında fıkıh ve hadis ilminin meşhur âlimlerinden Ebû Eyyüb Sahtiyani de vefat etmiştir. Bazı günler kayıtlara geçen cenaze sayısının bini bulması ölü sayısının binlere ulaştığını göstermektedir. Üç aylarda (Recep, Şaban, Ramazan) şiddetlenen salgından birkaç yıl sonra Şam, Filistin ve Mısır'da meydana gelen diğer bir salgın Emevîler döneminin son salgın hastalığı olarak kayıtlara geçmiştir.²⁷

Halifeler tâun hastalığına karşı bazı şahsi tedbirler almaktaydı. Hişâm bin Abdülmelik (106-125/724-743) salgın dönemlerinde Kinnesrin'in bakımlı yerlerinden olan Rusâfe'de²⁸ konaklamıştır. Daha önceki halifeler ise çocuklarıyla birlikte tâun hastalığından emin olmak için Beriyye'ye giderlerdi. Hişâm bin Abdülmelik'in Rusâfe'de konakladığını görenler ona, halifelerin bu hastalığa yakalanmayacağını söylediler. Delil olarak da daha önce hiçbir halifenin bu hastalığa yakalanmamış olmasını ileri sürdüler. Ancak Hişâm bin Abdülmelik bu söylenenlere pek aldırmadı ve onlara; "*Siz bunu benim üzerimde mi tecrübe etmek istiyorsunuz?*" diye cevap verdi. Ardından eskiden Romalılara ait olan Rusâfe'de konaklamaya devam etti.²⁹ Burada belirtildiği gibi daha önce hiçbir halifenin vebaya yakalanmadığına dair bilgiler doğrusa Emevî halifelerinin hiçbirinin ölüm sebebinin veba olmadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda halifelerin bir kısmının çiçek veya farklı bir hastalıktan öldüğüne dair kayıtlar açıkken tâundan öldüğüne dair net bilgiler kısıtlıdır. Veba dönemlerinde hasta olup vefat etmeleri nedeniyle kayıtlara vebadan öldükleri şeklinde yansımış olmalıdır.

²² İbnü'l-Esîr, *age*, c. 4, s. 483-487; İbn Kesîr, *age*, c. 10, s. 25.

²³ Daha önceki salgınlara veba adı veren İbnü'l-Esîr Afrika'da veba ile birlikte tâunun da görüldüğünü belirtir. Kelime anlamı yaralamak, ayıplamak olan tâun, vebanın bir türüne verilen isimlerdendir. Bu hastalığı da vebanın bir türü olarak kabul eden İbn Kayyim el-Cevziyye adlı İslâm âlimi her tâunun veba olduğunu ancak her vebanın tâun olmadığını belirtir. Detaylı bilgi için bkz. Varlık, "agm", s. 175-177.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *age*, c. 4, s. 506.

²⁵ İbn Hallikân, *age*, c. 4, s. 140.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *age*, c. 4, s. 566, 586.

²⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *age*, 363; Güneş, *agt*, s. 48.

²⁸ Mağrib, Basra ve Bağdat'ta bu isimde pek çok yer bulunmakla birlikte bizim ele aldığımız şehir daha çok Rusâfetü'ş-Şam adıyla bilinmektedir. Rakka'nın batısında eski bir Roma yerleşim yeri olan Rusâfetü'ş-Şam tâun döneminde inşa edilmiştir. Genelde yazları burada ikamet eden Hişâm bin Abdülmelik, buraya 10 dükkanlık bir çarşı inşa etmiştir. Anlaşılacağı üzere çok kalabalık bir şehir olmayıp, sadece tâundan korunmak amacıyla halife ve efradının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde inşa edilmiştir. Ayrıca su ihtiyacının sur içindeki havuzlardan karşılanıyor olması da nüfusunun düşük olduğunu dolayısıyla hastalıkların bulaşma riskinin az olduğunu göstermektedir. İrfan Aycan, M. Mahfuz Söylemez, Ramazan Altınay, Fatih Erkoçoğlu, Nizamettin Parlak, *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, s. 212-213.

²⁹ İbnü'l-Esîr, *age*, c. 4, s. 465; Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerâde İbnü'l-Adîm, *Buğyet 't-taleb fi târihi Haleb*, (neşr. Süheyl Zekkar), Beyrut, s. 113; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve 's-Siyâse*, s. 452, 456; G. L. Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, (haz. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 148-149.

Sonuç

Gerek Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde gerekse ondan sonraki dönemlerde İslâm coğrafyasının pek çok yerinde salgın hastalıklara rastlanmıştır. Ancak kayıtlara bakılırsa salgının sıklıkla ve şiddetli görüldüğü yerler neredeyse her dönem aynı olmuştur. Özellikle Emevî başşehri Şam'ın salgınlardan diğer şehirlere nazaran daha çok etkilendiği görülür. Salgınların şiddeti de başşehirde diğer şehirlerden daha çok hissedilmiştir. Bunun sebeplerinden biri şüphesiz Şam'ın hareketli siyasî ve sosyal bir yaşama sahip olması gelmektedir. Ülkenin dört bir yanından insan Şam'a gelmekte ve burada belli müddet kalmaktaydı. Sadece İslâm coğrafyasından değil aynı zamanda yabancı ülkelerden gerek elçiler gerek tâcirler gerekse de farklı zümreden insanların başşehre geldiği göz önünde bulundurulunca buranın salgınlardan diğer şehirlerden daha fazla etkilenmesi daha iyi anlaşılacaktır. Bununla birlikte müelliflerin Şam'daki siyasî ve sosyal yaşamı daha yakından takip edip buraya dair kayıtları titizlikle naklediyor olması da, Şam'daki salgınların kaynaklarda daha çok yer almasında etkili olmuştur. Salgınlara karşı alınan önlemler ise genelde karantina olarak bilinen ve insanların temasını azaltan uygulamalardır. Sosyal yaşamın ahenginin yavaşlatılmasına yönelik, halkın çöllere veya dağlara ayrı gruplar halinde yerleştirilmeleri en yaygın tedbirlerdendir. Bundan başka çeşitli tedavi yöntemlerinin sınırlı bir şekilde uygulandığı görülür. Özellikle veba ve benzeri ölümcül salgınlarda tedavilerin başarısız kalması, salgınla mücadelede bireysel korunmayı ve karantinayı ön plana çıkarmıştır.

Kaynakça

- AYCAN, İrfan, “Ziyâd b. Ebîh”, *DİA*, c. 44, 2013, s. 480-482.
- AYCAN, İrfan, SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, ALTINAY, Ramazan, ERKOÇOĞLU, Fatih, PARLAK, Nizamettin, *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.
- DİNEVERÎ, Ebû Hanîfe, *el-Ahbâru't-Tivâl*, (çev. Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabend Aytemür), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- GÜNEŞ, Mustafa, *Emeviler ve Abbasiler Döneminde Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2018.
- Halife bin Hayyât, *et-Târîh*, (çev. Ömer Sabuncu, Mahmut Sabuncu), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019.
- İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, el-Hâfiz Ahmed b. Ali, *Bezlu'l-mâ'un fi fazli't-tâ'un*, (thk. Ahmed İsam el-Kâtib), Riyad.
- İBN HALDÛN, Abdurrahmân, *Târîhi İbn Haldûn (Dîvânü'l-mübtede ve'l-haber fi târihi el-Arab ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevi's-Sâni'lekber*, c. 1-8, (neşr. Halil Şehade, Süheyl Zekkar), Beyrut 2000.
- İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefayâtü'l-a'yân*, c. 1-8, (neşr. İhsan Abbas), Beyrut 1968-1972.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din İbn Ömer İbn Kesir İbn Davud İbn Kesir el-Dimaşki el-Kureysî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 1-15, (çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, (trc. Cemalettin Saylık), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- İBN MİSKEVEYH, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'küb, *Tecâribü'l-ümem ve Te'aakibü'l-himem*, c. 1-7, (neşr. Muhammed Ali Beydun), Beyrut 2003.
- İBN TAĞRİBERDÎ, Cemâlüddîn Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî, *en-Nücümü'z-zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, c. 1-16, (tahk. Mustafa Saka), Kahire 1961.
- İBNÜ'L-ADÎM, Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerâde, *Bugyet't-taleb fi târihi Haleb*, (neşr. Süheyl Zekkar), Beyrut.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c. 1-18, (neşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ), (indeks. İbrâhim Şemseddin, Beyrut 1993), Beyrut 1992-1995.
- İBNÜ'L-EZRAK, Ahmed b. Yusuf b. Ali el-Fârikî, *Târîh-i Meyyâfârikîn*, (ed. Karim Farouk el-Kholy, Res. Asst. Yusuf Baluken), Nûbihar Yayıncılık, İstanbul 2014.
- İBNÜ'L-ESİR, Ali b. Muhammed b. Abdilkerim el-Cezerî eş-Şeybânî Ebu'l-Fida, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (*İslâm Tarihi*), c. 1-10, (trc. heyeti: Ahmet Ağrakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016.
- KANDEMİR, M. Yaşar, “Ali İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, c. 19, 1999, s. 514-531.
- Kitâbu'l-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, c. 3, (neşr. Ömer es-Saîdî), Dimaşk 1972.

- Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, (çev. Mithat Eser), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020.
- ODABAŞI, Fatma, "Yezîd bin Mühelleb", *DİA*, c. 43, 2013, s. 522-523.
- SARIKAYA, Gülden, "Karantina", *DİA*, c. 24, 2001, s. 463-465.
- SOYDEMİR Selman, "İslam Tarihi Boyunca Karantina", *Yedikıta*, Sa. 141, Mayıs 2020, s. 20-22.
- STRANGE, G. L., *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, (haz. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.
- SUBAŞI, Ömer, "XI. Yüzyılda Anadolu'da Meydana Gelen Doğal Afetler", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sa. 54, Erzurum 2015, s. 505-535.
- SÜYÛTÎ, el-İmam el-Hâfiz Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Târîhu'l-hulefâ*, (tahk. Hamdi ed-Dimirdaş), Suudi Arabistan 2004.
- TABERÎ, Ebî Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarih-i Taberî (Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk)*, c. 1-11, (neşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1960-1970.
- TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü, "Ebü'l-Esved ed-Düelî", *DİA*, c. 10, 1994, s. 311-313.
- VARLIK, Nühket, "Tâun", *DİA*, c. 40, 2011, s. 175-177.
- YİĞİT, İsmail, "Abdülazîz b. Mervân", *DİA*, c. 1, 1988, s. 192.
- ZEHEBÎ, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'l*

Summary

The epidemics, known as the plague, which is common in Islamic historical chronicles in particular, deeply affected human history with the spread of various diseases such as taun, malaria or smallpox. Taun, derived from the word "ta'n", which in the dictionary literally refers to the verb to injure or to shame, has caused deaths in various parts of Islamic geography as a subspecies of plague. In The Chronicles of Islamic history, the First Epidemic of the Umayyad period is smallpox with malaria, which took place in Istanbul war in 49 (669) and emerged among the soldiers. There are fewer records that smallpox and malaria disease greatly affect society than the plague. The plague that occurred in 64 killed many. There was no one to carry the funeral. The plague in Basra was more severe than other plagues, and the daily death in the city for three days was around 70 thousand. The records that 70 thousand people died on the first day of the epidemic, 71 thousand people on the second day, and 73 thousand people on the third day, clearly reveal the severity of the epidemic. In fact, on the fourth day, the population of Basra had decreased so much that the plague epidemic had swept away Basra in accordance with the name of the ruin (*carif*). Ibn Kathir mentions the existence of a plague epidemic in Egypt in 66 (685-686), transmitted from Waqidi, and that a large number of Egyptians died in this epidemic. In 66 (685-686), most of the people died in the plague in Egypt. Ibn Tagriberdi called this epidemic the fifth famous plague in the history of Islam. But he did not give any information about the deaths and their numbers. It is stated that the plague that occurred in 69 (688-699) was called "*taun Al-fetayat*" (taun of girls) because it killed more young girls. In addition, this epidemic was also called "*taun Al-azari*" (taun of young girls), which means the same. About 25 thousand people died in the epidemic that continued from the month of Shawwal to the month of Zilqade.

The great plague epidemic in Damascus in 79 (698-699) nearly destroyed the people of Damascus. For this reason, none of the people of Damascus has been in war this year. Even as the problems continued this year, the people of Antakya were subjected to the raids of the Eastern Romans. In 98 (716-717), the son of Caliph Suleiman bin Abdulmalik (96-99 / 715-717) and his heir Eyyub died with his family in the plague that took place throughout the country.

Sources most often record Damascus as the place where the plague was seen. The reason for this is that Damascus is the capital and therefore has more to do with the agenda. But the fact that the epidemic is more likely to spread in active centers, and the capital is also a place where diseases spread easily as an active center in this regard, has led to more effective outbreaks in Damascus. According to the information showing that diseases are transmitted not only from person to person, but also through animals, the impact of large head livestock from the outbreak led to famine and hunger, causing a different disaster.

In 126 (743-744), the plague again appeared in the capital Damascus. The people were scattered in the deserts (wildernesses) to protect themselves from the plague. Even Yazid, son of Walid bin Abdulmalik, whom the Yemenis wanted to obey, retreated to the desert. The caliphs were taking some personal measures against the disease of taun. Hisham bin Abdulmelik (106-125/724-743) stayed in Rushafe, one of the well-kept places of Kinnesrin, during the epidemic periods. The previous caliphs, on the other hand, used to go to Desserts with their children to be sure of the disease. He had held his meetings in the desert with his brother regarding allegiance to him. Sources are mostly content with giving the origin date of the plagues. We do not come across any information about the ending, except for very small details about the number of deaths and the measures taken.

Epidemic diseases were encountered in many parts of the Islamic geography both during the time of the Prophet Muhammad (PBUH) and in the periods after him. However, according to the records, the places where the epidemic was seen frequently and severely were the same in almost every period. It is seen that especially the Umayyad capital Damascus was affected by the epidemics more than other cities. The severity of the epidemics was also felt more in the capital city than in other cities. Undoubtedly, one of the reasons for this is that Damascus has a lively political and social life. People from all over the country came to Damascus and stayed there for a certain period of time. Considering that not only the Islamic geography, but also foreign countries, both ambassadors, traders and people from different groups, came to the capital city, it is better understood that this place is more affected by epidemics than other cities. However, the fact that the authors follow the political and social life in Damascus more closely and meticulously convey the records about this place has also been effective in the fact that the epidemics in Damascus take place more in the sources. Measures taken against epidemics are practices known as quarantines, which reduce people's contact. One of the most common measures to slow down the harmony of social life is to settle people in separate groups in deserts or mountains. Moreover, it is seen that various treatment methods are applied in a limited way. The failure of treatments, especially in plague and similar deadly epidemics, has brought individual protection and quarantine to the fore in the fight against the epidemic.